

KÁNTOR LAJOS

KISEBBSÉGI GÓLOK? (vagy: Einstein és a Teremtés)

■ Tíz évvel ezelőtt, éppen túl a hetvenen, írta le Tózsér Árpád a december 11-i naplóbegyűlésben: „A határon túli (kisebbségi) író sohasem tudhatja, »pályán« van-e már. Megjelenik róla néhány elismerő kritika, s azt hiszi, hogy immár ő Puskás, aztán bekerül valami pesti irodalmi buliba, s rájön, hogy ő tulajdonképpen csak pótjátékos vagy még az sem. S ha véletlenül gólt lő, akkor a kritikus hozzáteszi, hogy ez »kisebbségi« gól volt.” A Pozsonyban élő Tózsér viszont, aki már 2004-ben átvehette Budapesten a Kossuth-díjat, naplói új gyűjteményének a legtermészetesebben ezt a címet adja: *Einstein a Teremtést olvassa*. Az „Einstein-heurisztikát” több napon át folytatja, a világműködésen gondolkodik el, és helyre rakja a rádióban (pestiben?) gúnyosan nevetőt. Igen, ez így természetes – noha 2005 és 2007 közt született naplók közel háromszáz oldalán őt is nemegyszer azon kapja az olvasó, hogy az einsteini (igényű) öntörvényűség helyett arra figyel, hol milyen fogadtatásra talált különböző rendezvényeken, mit szólnak az ő „kisebbségi góljaihoz” vagy gólpaszaihoz, netán észre sem vették, hogy a pályán volt. Pedig a költő Tózsér Árpádot – no meg a kritikus Tózsért – igazán nem lehet a „játszottak még” kategóriába sorolni.

Érdeemes visszalapozni a korábbi Tózsér-(vers)kötetekben, hogy a „határon túliak” esetében nem ritka életérzést – alaphelyzetet – jobban értsük. A külsejében is elegáns, *Genezis* című (1979-es) kötet végén, a versek után található interjúban Tóth László föltette a szerzőnek a kérdést: „Mit jelent számodra szlovákiai magyar írónak lenni?” Tózsér válaszában első mondatai különösen fontosak: „A nemzetiségi sorsba szorult nemzettöredék – akár tetszik, akár nem – a nemzet fejlettségének egy korábbi fokát konzerválja. Ha a nemzetiség ezzel az »adottságával« képes szembenézni, akkor lassan araszolva túlléphet rajta: ha nem, akkor jön a Győry-féle »hirdettünk többet, mint magunk.«” A továbbiakban a megkérdezett nem kíméli szlovákiai magyar pályatársait, azokat a „jeles” regényírókat, akik elemi grammatikai hibákat vétenek, stílusuk eklektikus, „kép- és fogalomzavarokkal terhelt”, „a párizsi, újvidéki vagy varsói avantgárdot figyelő költőink nem tudnak leírni egy többszörösen összetett mondatot úgy, hogy az alany egyezzen az állítmánnyal”. (Ide kívánczik egy 2006-os Tózsér-naplóból a szlovákiai magyar irodalom fiatalabb korosztályához tartozó Németh Zoltánnal folytatott beszélgetésének fölelevenítése: „elmondtam neki, hogy most legalább megsejthetett valamit abból az ambivalens negyven évből, amit mi, valamivel fiatalabbak és esztétikára hangoltabbak ezek között az író-politikus kentaurok között eltöltöttünk.”)

Még visszább lapozva, a *Genezis*nél jóval korábbi időkre, könyvtáram Tózsér-polcáról előveszem az 1963-as bemutatkozó verskötetet, a *Mogorva csillagot*. És nem a fiatal Kányádi hangjával rokon költemények egyikéből idézek (akár a *Tavaszi próbából*: „Medrében a Duna, / bennem meg a világ / hánytorog”), hanem a szerkesztői utószóából: „Tózsér Árpád a szlovákiai magyar irodalom »dühöngő« fiatalja. Tehetséges költő, forrongó, forrófejű, dacos, lázasan keresi az utat. Fiatalosan keserű. Önmagával és a világgal viaskodó. Faluról került a városba, és költészetében a falu-város ellentétéhez a múlt-jelen ellentéte is járul.” Innen – nehéz éveken és sok köteten át – a Kossuth-díjig hosszú út vezetett, időleges vers-szünetekkel. Kossuth-díja évében azonban korához és az eseményhez illő bölcsességgel tudott válaszolni a riporternek: „...a mű nem akkor találkozik a világgal, amikor monográfiákat írnak róla, vagy díjakat kap, hanem akkor, mikor részévé válik a beszélt nyelvnek, beépül a mindennapi retorikánkba.” (*A Matryosa-baba szubjektuma*. Madách-Posonium, 2005.)

Az én számomra Tózsér Árpád azóta „díjazásra” érdemes, hogy elolvastam tőle 1970-es „vázlatát”, A *homokóra nyakában* című kultúrtörténeti eszmefuttatást Közép-Európáról. „A görög kelet megtermékenyítette a barbár nyugatot, a civilizált nyugat felrázta a szunnyaodozó orosz keletet, s legújabbban úgy látszik, hogy az aktivizálódott kelet fogja megváltani a halódó nyugatot. A homokórát tehát kb. úgy ezer-kétezer évenként megfordítják, s ennek megfelelően beszélnek kelet vagy nyugat filozófiájáról, művészetéről, de eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy a homokórának nyaka is van, s hogy vajon mi történik a nyak-

ban. Más szóval: Közép-Európáról mint olyanról a kultúrtörténetekben eddig még nem esett szó.” Tózsér ebben a „vázlatban” egyáltalán nem szállt el, az állandó mozgásról és a kis népek „kapaszkodásáról” beszélt, és ilyen költő-példákat említett: Vladimir Holan, Nemes Nagy Ágnes, Tandori Dezső, Milan Rúfus, Zbigniew Herbert, Vasko Popa.

Innen kezdődött a mi – személyes találkozásokban viszonylag ritka – barátságunk, amelyet több emlékeztető, dedikált Tózsér-könyv tanúsít; 1982 szeptemberében pozsonyi bejegyzés: „...barátomnak, Közép-Európa és a közép-európai szellem fáradhatatlan utazójának” (a *Szavak barlangjában* tanulmányainak belső címlapján); az új verseket tartalmazó *Finnegan halála* 2001. június 10-i ajánlása: „Kántor Lajosnak, kíváncsian a véleményére e »közép-európai« metafizikáról”; *A Matryosa-baba szubjektumában* (2005) pedig ezt találok: „Kántor Lajosnak, Közép-Európa ügyeletes spektátorának, szeretettel, barátsággal”. Két kérdés vetődik fel az ajánlások olvasójában, bennem is: kiérdemeltem-e ezeket a minősítéseket, illetve hogy teljesítettem-e a szerzői várakozást.

Be kell vallanom – és a *Faustus Prágában* című kötet 2005. októberi pozsonyi ajánlása segít emlékezni –, hogyan is állok a tartozásokkal. Tózsér Árpi ugyanis ezt írta be „Molnár Albert prágai megkísértésének dialógokba és jambusokba szedett történetének” elejére: „Kántor Lajosnak, nem feledve még egykori »utazásainkat a gyökerek körül«”. Egy 1972-es történetről van szó, akkor jelent meg *Utazás a gyökerek körül az Adriától a Balti-tengerig* című útirajzom a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál. A modern művészeteket körüljárni igyekvő útirajz egyik állomása a pozsonyi tömbház sokadik emeletén található Tózsér-lakás és az *Irodalmi Szemle*ben olvasott esszé, *A homokóra nyakában* lett, az ő példáinak akartam utánajárni, többek közt Rúfussal, Herberttel, Popával, de Illyés Gyulával és Brancuși-sal is, bejött a képbe Weöres Sándor, az újvidéki Ács Károly, a *Híd* költője, szerkesztője, számosan lengyelek, Iwaszkiewicz-től Rózewiczig (egy hónapos lengyelországi írószövetségi utamnak köszönhetően) meg az itthoni prózaíró barátig, Sorin Titelig és persze Paskándi Gézáig. („...beszélgettünk a cseh és szlovák költészet, a kortárs líra sajátosan nemzeti vonásairól; én, már a lengyelországi friss élményekkel eltelten, néhány példát kértem az *Irodalmi Szemle* vezető költőjétől és műfordítójától, rokon jelenségek iránt érdeklődtem, a bennem felsejlő körképet szerettem volna sajátosan ottani példákkal teljesebbé tenni.”)

„A homokóra nyakában” tétel (gondolat) versszervező elvvé is vált Tózsér életművében. Pécsi Györgyinek a Kalligram kismonográfia-sorozatában megjelent könyvéből (1995) idéve: „Mittel úr nem csupán néhány vers főszereplője, hanem szimbolikus, összetett figura, a tózséri közép-európai transzfinit létélmény érzéki, szemléletes formában való megjelenítése.” Vers, tanulmány (esszé), napló csak műfajilag különül el (részben) Tózsér Árpád életművén belül, a gondolatok – sőt, mint Mittel úr mutatja, a figurák is – átjárnak egyik műből a másikba. A most megjelent, immár a többedik naplókötet (naplók naplója) legmélyebb részei alighanem a versről szólnak. Meg a műfaji összefüggésekről. „A vers valóban attól vers – írja Tózsér –, hogy verset látunk benne. Öt ezer éve hozzászoktunk, hogy van a beszédnek egy formája, amely nem fogalmi, hanem érzelmi közlésre való, amely még a gondolatnak is az érzelmi vetületét, a jelentésnek a saját ellentétébe való átáramlását tükrözi, s éppen a fogalmi határok eltörlését, a többértelmezést célozza.” Társítsuk e mondatokhoz, a *Finnegan halála* című kötetből, a kötetkezdő *Sebastianus* következő négy verssorát:

*S ahogy a tekintet ki-kirepes:
a vers ablakán kihajolva
fölnyújtózkodsz egy égi sorba,
kikattan halkan a földi retesz.*

Nem kevésbé érdemlik figyelmünket költő- és íróársakra tett megjegyzései. Mindjárt az *Einstein a Teremtést olvassa* elején Parti Nagy Lajos és Tolnai Ottó kitűnő párhuzamos jellemzését kapjuk – és harmadikként gondolatban hozzájuk társítjuk Tózsér Árpádot. A kitartó és jó olvasó Tózsérnek van mondanivalója Petri Györgyről és Borbély Szilárdról, Faludy Györgyről, Kálnokyról, Nádas Péterről – és nem feltétlenül a „siker” vonalán követi a szerzőket, az olvasottakat, amint ezt Umberto Eco kritikus megközelítése mutatja. Néha egy oda-vetett félmondat sokat sejtet; valamelyik kórházi napja nyomasztó élményei kapcsán írja, hogy „csak a szerveket gyógyítják, a mai orvosok tulajdonképpen megszüntetik, szétdarabolják, »dekonstruálják« az embert (mint az irodalmi hőst a dekonosok). Hippokratész még a teljes embert (a test és lélek együttesét) gyógyította...”

A terápiának fontos szerepe van a naplók születésében. Ha nincs versre hangolva, kéznél van a napló. Egy 2005. augusztus 6-i Tózsér-mondat: „számomra maga az élet sötétzárka, s már rég eszelős lennék, ha nem írnék.” Írja hát, sűrűn, a betegség tüneteket, az öregedés pa-